

МАКЕДОНСКОТО ЈАЗИЧНО ПРАШАЊЕ ВО ЛИТЕРАТУРНИОТ 19 ВЕК

Валентина Миронска-Христовска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

In the beginning of the 19-in century the question of abolition of the Archbishopric of Ohrid was popularized, and at the same time the fight against the terror of the Ottoman Empire began and for freedom of our own state, for standardization of literary language and affirmation of Macedonian identity. In order to decide about the Macedonian language issue, in 19-th century there were operations towards few activities: the first group of Macedonian intellectuals began to write and publish their own personal works in Macedonian folk language versus old Slavonic language. The second group started with oral and written polemics about resolving the Macedonian language issue. The third group began to open a printing house and started printing books, textbooks, dictionaries, almanacs and newspapers in Macedonian folk language. The fourth group encompassed those who directly started the codification of Macedonian literary language over their textbook, dictionaries and Grammar book. The fifth group started to take interest in translation activity. The sixth group turned toward exercising Macedonian language on the theater stage, but for realization of these activities funds were necessary, and as a result the seventh group was engaged in strengthening the role of church-school community, which was essential instigator of education and revolution in Macedonia in 19-th century. To that end, the eight group including intellectuals-revolutionaries, started to form associations, always attributing the label literature to the name of the association so that revolutionary ideology can be covered with the veil of literature. Discord among Macedonian intellectuals resulted from that: some of them were for evolution and the others for revolution. However, the aim was the same: freedom for Macedonia. Therefore, whenever we speak about Macedonian language, Macedonian literature, church songs, revolution or history of Macedonia in the 19-th century, we actually speak about the same: Macedonian identity, Macedonian name, Macedonian literature, culture and historic plenitudes.

Борбата за македонскиот јазик, за македонската црквата, за македонскиот идентитет и воопшто за македонското прашање била најжестока во 19 век, која коренспондира со почетокот на 21 век. Од крајот на 18 век, со просветителскиот процес, европските народи го започнале процесот на себенаоѓање, поточно на државоустројување, на кодифицирање на литературен јазик, наспрема дотогаш употребуваните старословенскиот или латинскиот јазик. Потребата од литература на народен јазик била изразена на сите простори. Во Македонија пред 19 век, дејствувале просветители, кои во своите пишани дела го воведувале народниот јазик: *Свободната грамота Зограф*, *Калиниковата грамота*, *Костурскиот речник* од 16 век и други, а од 16 до 19 век била огромна продукцијата на зборници создавани во духот на дамаскинарската традиција. Јазикот во тие дела бил форма од спонтано мешање на црковнословенскиот и народниот јазик. „Овој книжевен јазик, затоа, не е хронолошки единствен: во постариот период, тоа е навистина само македонска

варијанта на црковнословенскиот (т.е. црковнословенски со извесни правописни и фонетски отклонувања), а постепено, историски, во него се повеќе и повеќе народните говори – гласовни, морфолошки и речнички елементи, - ја нарушуваат книжевната црковнословенска норма” (Угринова-Скаловска 1975:13).

Текстови на македонски народен јазик пред 19 век

Покрај „ракописни антологиски зборници со македонска провениенција“ (50-тина ракописи од 13 до 18 век) (Велев 2000:23), „на македонски народен говор среќаваме исто така евангелиски и апостолски текстови, хроники, ерминии и сл. Треба да кажеме, дека употребата на македонскиот народен говор како книжевен јазик во минатото е мошне честа појава“ (Поп-Атансов 1985:7). Пронајдени се повеќе ракописни текстови напишани на македонски народен јазик: *Крушевско писмо* (29 мај 1637), *Белградски македонски зборник*, *Дамаскин*, *Зборниче* (XVIII век), *Никетово молитвениче* (1787), *Апокрифен зборник на Георги Димович* (крај на XVIII почеток на XIX век), *Зборник на поп Сретен Пеович* (1803) и други, поточно евидентирани се 69 ракописа. „Од ракописите пишувани на централно македонско наречје посебно важен е *Пловдискиот македонски зборник*, кој е пишуван на чист народен говор во 1810 година“ (1985:32). Ѓ. Поп-Атанасов наведува повеќе пишувачи на текстови на народен говор, меѓу кои: Илија Христов, од Прилеп, кој во 1859 г. од руски јазик на прилепско наречје ја превел книгата *Кратка свештена историја со катехизис*; свештеникот Григори Хаџи Орданов од с. Ваташа, со десет негови ракописни текстови; Георги Димович од Југозападна Македонија; даскал Станко; даскал Димитрија Поп-Јосифович од Североисточна Македонија; Никола Поп-Филипов; Михаил Поп-Филипов; Костадин Јованов од Разлошко; калуѓерите Арсениј и Данил, кои работеле во манастирот „Св. Јован Бигорски“. Ѓ. Поп-Атанасов истакнува дека во западниот дел на Македонија посебна оаза во која се пишувале и негувале текстови на народен говор претставувал Мијачкиот крај со својот културно-просветен центар – манастирот „Св. Јован Бигорски“. На мијачки говор биле напишани: *Зборникот на монахот Антоние*, *Зборникот на Гене Серфилов*, *Бржданскиот дамаскин* и други.

За прв печатен текст на македонски јазик (охридско наречје) се смета речникот *Четиријазичникот* на Данаил Москополеот. Годината на печатењето на оваа книга не е со точност утврдена, односно постојат следниве податоци: Селишчев ја посочува 1674 г., Марин Дринов ја истакнува 1770 г., Б. Пенев ја одбележува 1762 г., а според Б. Конески тоа е 1794 година (Георгиевски 1972:54). Со сигурност се знае, и во науката се употребува, второто издание од 1802 г., отпечатено во Венеција. За првата печатена македонска книга, речникот на грчки, албански, влашки и македонски јазик, Г. Тодоровски бележи дека „новата македонска литература е обврзана во неа да го согледа својот почеток, зашто јазичната норма што е регистрирана во Данилиновиот Речник од четири јазика е всушност основата на денешниот современ македонски литературен јазик“ (Тодоровски 2007:6).

Активности за решавање на македонското јазично прашање

Во почетокот на 19 век започнала борбата за ослободување од долговекното ропство на целиот Балкански Полуостров. Бележити се

револуционерни акции од страна и на македонскиот народ, но без силна поддршка од други сили, сите траеле краткотрајно и безуспешно. Воедно започнала и борбата за обнова на Охридската архиепископија, борбата за самостојна македонска црква од која произлегла, односно се разгорела националната свест, која пак го поттикнала формирањето на црковно-училишните општини, отворањето печатници, училишта, читалишта на мајчин јазик, потребата од нормирање на македонски литературен јазик. Со еден збор пред светската јавност било отворено *македонското прашање*, со цврстото барање *Македонија на Македонците!* Затоа, кога зборуваме за македонското прашање тоа значи дека зборуваме за било кој конститутивен сегмент од македонскиот идентитет.

За македонското јазично прашање во 19 век се дејствувало преку повеќе активности: првата група македонски интелектуалци започнале да пишуваат и да ги објавуваат своите лични творби на македонски јазик; другата група воделе усни и пишани полемики околу решавањето на македонското јазично прашање; третата група отворала печатници и започнала да печати книги, учебници, речници, календари, весници на македонски јазик; во четвртата група се вбројуваат оние што најдиректно ја започнале кодификацијата на македонскиот литературен јазик преку своите учебници, речници и граматика; петата група започнала да се занимава со преведувачка дејност; шестата била свртени кон употребата на македонскиот јазик преку сценските изведби; а за да било сето тоа реализирано биле потребни финансиски средства поради што седмата група се ангажирала околу зацвстнувањето на улогата на црковно-училишните општини кои биле главните двигатели на просветата и револуцијата во Македонија во 19 век и на крајот осмата група во која спаѓаат интелектуалци-револуционери, кои започнале да формираат дружества и притоа скоро секогаш кон името на дружеството ја додавале насоката книжевна, со цел револуционерната идеологија да била прикриена под превезот на литературната. Секако дека од таму произлегла поделбата меѓу македонските интелектуалци: едните биле за еволуција, а другите за револуција. Но целта им била иста: ослободување на Македонија. Така што, дали зборуваме за македонскиот јазик, или за литературата, за црковните слова, или за револуцијата, за историјата на Македонија во 19 век, ние зборуваме за едно исто: за македонскиот идентитет, за македонското име, за македонското литературно, културно и воопшто историско богатство. Дејноста на македонските просветители, духовници, литерати, револуционери, била толку силно поврзана што честопати бележити се нивните трансформации кај нив по однос на нивните активности и ангажмани. Поетот, учителот Григор Прличев во писмо до Никола Робев од 1867 г., поради борбата за обнова на Охридската архиепископија забележал: „од учител станав проповедник“ (Македонија 1978:228); Димитрија Миладинов од учител ја започнал литературната активност. За неговата љубов кон родниот говор забележал Е. Спространов во написот „Материјали за биографијата на браќата Миладиновци“, напишан по повод 50 г. од нивната смрт: „Д. Миладинов пишува на чист охридски дијалект со мали примеси од современите литературни зборови и изрази. Речта му е возбудлива, мислите му течат слободно“ (Спространов 1912:17-30). Во литературното наследство на

Д. Миладинов евидентирани се три слова, на охридско-струшки дијалект и *Молитвеникот* на Д. Миладинов, од 1 јануари 1841, на струшки народен говор (Велев 2001:69), како и неговите публицистичките објави отпечатени во „Цариградски вестник“ (1860) на струшко-охридскиот дијалект (Тушевски 2003: 42). Ѓорѓија Пулевски од револуционер, војвода во Кресненското востание, станал литерат, ги напишал извонредните песнарки на македонски јазик, напишал речници, ја напишал првата македонска историја. Литератот Трајко Китанчев пак станал револуционер, кој ги обединил сите македонски друштва во Бугарија и пошироко, било формирано „Македонско единство“ во 1895 г., со цел за општонародно востание во Македонија. Партенија Зографски од духовно лице се преобратил во вистински просветителско-преродбенски деец, а по неговата активност и на Д. Миладинов, Кукуш станал *Политичко гнездо*; дел од основоположниците на „лозарите“: Д. Груев, П. Тошев, Ѓ. Петров, П. П. Арсов станале идеолози и главни носители на македонската револуција итн.

Нивната борба била заснована на долговековната историска традиција, на долговековното македонско постоење. Затоа ќе забележиме дека корените на македонскиот јазик се многу длабоки, па оттаму и неговиот развој не треба да се врамува. Блаже Конески прави една скица за развојот на македонскиот јазик: процесот на проникнувањето на народниот јазик во литературата се бележи од 16 век наваму, со афирмацијата на дамаскинарската книжнина. „Елементи од народниот македонски говор се среќаваат и во пораните ракописни споменици пишувани во македонските скрипториуми“ (Конески 1981:52-78). Или пак да ја истакнеме констатацијата на Петар Илиевски дека: „Стариот црковнословенски јазик, изграден од Солунските браќа врз основа на јужно-македонските говори од втората половина на деветтиот век; станал книжевен јазик и за пошироката словенска територија“ (Илиевски 1999:97).

Македонското јазично прашање било основниот двигател на просветителските процеси. Затоа, особено првите литературни творци не ги пишувале своите дела за да ѝ се допаднеле на критиката, не ги постигнувале уметничко-естетските вредности на новите литературни текови, но пишувале за да му се обрателе на народот, да го просветеле, да ја разбуделе кај него националната и револуционерна свест, да го доближеле до неговото културно-историско богатство, односно до неговиот корен, до неговата вредност, до самиот себе. А Македонецот и покрај долговековното ропство останал верен на самиот себе, поточно останал верен на својата вера, останал верен на својот јазик, кое било сочувано во ракописното наследство, во народната традиција, се до појавата на печатените книги на македонски јазик. Книгите на Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски го направиле најсилниот пробив на печатената книга меѓу македонскиот народ. Библиските пораки биле преточени преку народната животна филозофија. Народната мудрост ги заменила црковините догми. Скоро секој литерат од 19 век, имал забележано дека љубовта и интересот кон литературата ја стекнал во својот дом, означувајќи ги имињата на пренесувачите на убавиот збор. Интересот бил засилен и од потребата за показ на националното

богатство, од неопходноста да се зачува македонскиот народен јазик, а истовремено и македонскиот идентитет.

Во почетокот на 19 век грчката пропаганда сè поагресивно навлегувала на македонската територија, што било овозможено особено со укинувањето на Охридската архиепископија. Од тој период сочувани се ракописни зборници на различни македонски дијалекти, а во јужна Македонија, поради влијанието на грчката просвета, ракописите биле пишувани на македонски јазик но со грчки букви. Отпор за навлегување на народниот јазик во литературата имало и од определена група на религиозни писатели и преведувачи кои мислеле дека пишувањето на народен јазик претставувало пишување на „понизок стил“, додека пишувањето на црковнословенскиот јазик претставувало пишување на „повисок“ стил.

Првите автори на печатени книги на македонски народен јазик

Но за македонските просветители од тој период не било тоа причина да се откажат од својата цел, за што Т. Синаетски забележал дека „црковниот јазик претставува клуч од злато и сребро, а народниот јазик клуч од железо и челик што го отвора срцето на простиот човек“. Првата група од македонските просветители која сакала да го реши македонското јазично прашање го сторила тоа. За *Различна поучителна наставленија* од Ј. Крчовски, В. Караџиќ забележал: „Таа книга божем е пишувана на бугарски јазик, но всушност не е ниту бугарски, ниту руски, ниту славјански, туку на една неправилна мешавина од сите тие три јазика“ (Македонија 1978:138). Јазичната разлика била забележана. К. Пејчиновиќ пак пред повеќе од 170 години, покрај отпечатените книги, на камена плоча го забележал својот „Епитаф“; на камена плоча го забележал мајчиниот јазик на кој се зборувало во неговиот крај, а кој во денешно време безрезервно се негира и се отфрла. Гурчин Кокале во својата автобиографија (1823) забележал „да е проклет и афоресан оној што не си го сака својот род“. Горѓи Динков, општественик, етнограф, просветен работник и револуционер, освен што објавил книги, тој се пројавил и како публицист во в. „Македонија“, во 1868 г., пишувал на македонски народен јазик (воденскиот дијалект). Поради неговата активност особено во борбата против грцизмот, во 1863 г. бил затворен, но тоа не го уништило. Во писмо до С. Верковиќ забележал: „Враговите ме уловија и ме донесоа од Средец до тука со страшна стража, за да ме обесчестат, а напротив од направените страдања јас сега придобив двојна чест, отколку што ја имав. Тие сакаа да ми ги пресечат силите, а незнаат дека ми ги умножија. Наместо да ми ги отсечат рацете, ми дадоа крилја. Наместо да ми го запрат јазикот, ми дадоа смелост и дрскост“ (1978:198). Процесот на печатење книги продолжил: Николај Георгиевич во 1835 г. ја објавил книгата *Книга сије Стрaстиe Христово...*; Константин Анастасов во 1866 г. објавил книга за потреба на поклониците со краток опис на манастирите во Атонската гора; прилепчанецот Ангел Димитриев во 1870 г., објавил зборник на молитви на македонски јазик; а да не говориме за творештвото на Ј. Х. К. Цинот; Г. Прличев, кој во есејот „Мечта на еден старец“ забележал: „Јас го сакам секое чкртање со перо на Македонците, имено поради тоа што во нивното наречје наоѓам многу првобитни

форми". Спиро Гулапчев во својата книга *Еден расказ – Дедо Стојан* (Се има ли ум, ќе има и напредок) ги забележал своите филолошки размисли особено околу македонскиот јазик. Тој се залагал за фонетскиот правопис за кој забележал дека е „најнаучен, најдемократски, најекономичен, или најпрактичен правопис“ (Гулапчев 1887:8), и воедно тој бил да се сочувуваат определни турцизми, а бил против воведување на русизми, оти според него присуството на рускиот јазик и панславизмот би го овозможило остварувањето на руските цели. Следуваат дела на Р. Жинзифов, Е. Спространов, Т. Китанчев, М. Цепенков, В. Чернодрински, Н. Македонски, К. Миладинов, П. П. Арсов, А. Петковиќ, целата група интелектуалци-писатели припадници на лозарите, мистификаторите кои под народна песна го криеле своето име, Ѓ. Пулевски, А. Раздолов кој бил ангажиран од страна на Гоце Делчев „да печател брошури со револуционерна содржина, да пишуваат песни со воинствени и убоити зборови“, бидејќи Делчев сметал дека „усвојувањето на револуционерната идеја од страна на масите ќе стане полесно ако се создаде македонска литература за масовно распространување“ (Тодоровски 2007:355).

Полемии за македонското јазично прашање

Размислувањата за македонското јазично прашање, од носителите на втората група, често пати поминувале во полемии, во споредбени, компаративни толкувања со другите сродни јазици, кои биле забележувани во брошури, статии во периодични изданија, во предговори на книгите, како и во многубројни писма. Така, на пример, некои од македонските интелектуалци дури и сметале дека било доста тешко да се пишува на македонски јазик бидејќи не биле нормирани правилата. Темко Попов во писмото до Деспот Бацовиќ од 1888 г., автор на еден македонски буквар, забележал: „Во предговорот на ова писмо ќе ти предизвестам, оти ја ќе се помжчам да ти пишам, колку је можно на наше наречје, замествајќи оние речи, кои ја и неznam, со блгарсџи. Шчо да се чинит инако, Деспоте! Нашево наречие, кога можело да диктират на друѓите славјансџи наречиа, останало најсиромашко и, као питач, да спружвит рџка било на блгарското, било на српското па и дури на руското! Не отричам ја оти свите славјансџи наречиа, се сходни помеѓу си и оти природно је да се взаетеет едното од другото, а не до вакво дере(дже), (дже, неznam како се пишит), до кое е дошло нашево кутро наречие, шчо да не можит чоек да си искажит мислите, без да употребит блгарсџи речи, ако той имат живено у блгарско, српски – ако у српско“ (Стаматоски 1986:19-20). И Е. Спространов во својот *Дневник* забележал: „Кој не правел обид, само тој не може да знае каква мака е да пишуваш сериозни работи на македонското наречје. Пишував, но сам знам какви тешкотии сретнував“. Бројни се дописките на Ј. Х. К. Џинот во „Цариградски весник“ за правописот, за архаизацијата на формите на писмениот јазик итн., за подготовката на речник од 10.000 зборови со етимологија (Конески 1981:102). Д. Македонски пишуваат дописи и статии за учебното дело и борбата за независна црква во Македонија во в. „Македонија“, „Право“ и с. „Читалиште“ итн.

Значењето на печатниците

Од особено значење за нормирањето на македонскиот литературен јазик било дејствувањето на третата група и отворањето на печатниците од страна на Даскал Камче, Теодосиј Синитски, Киријак Држилович, Коне Самарџиев, Христо Олчев, Спирос Гулапчев и уште низа македонски печатари кои правеле напори да отворат печатници на територијата на Македонија. Секако дека оваа значајна просветителска дејност имала своја предисторија, но која поради општествени услови во Македонија, таа се одвивала надвор од незината територија. Првата печатница кај Јужните Словени била отворена во Црна Гора, во 1493 г. раководена од страна на првиот јужнословенски печатар Макариј, за кого се претпоставува дека бил Македонец (Георгиевски 1972:14-16). Македонецот Јаков од Камена Река, кој живеел и дејствувал во 16 век забележал: „Излегов од Македонија од мојата татковина и дојдов во западните страни близу стариот Рим во градот Венеција ... од свештеничко племе познато од тој крај од дамнешни времиња“ (1972:30). Од 17 век познати се тројца македонски печатари кои работеле во Влашко-Романија: Мелетиј Македонски, Стефан Охридски и Некториј Пелагониски; а да го нагласиме и придонесот на Христофор Жефарович. Во средината на 19 век, во Цариград било развиено печатарството, работеле околу 29 – од кои 20 биле словенски печатници. Македонските книги најмногу биле печатени во печатницата на: весникот „Македонија“; на Тадеа Дивичијан; на Д. Цанков и Б. Мирков и во Патријаршиската печатница (1972:58).

Улогата на авторите на учебниците, речниците и граматиките

Решавањето на македонското јазично прашање, односно за нормирањето на македонскиот литературен јазик, најголем придонес дала четвртата група, авторите на првите граматики, речници и учебници. Сè поголем бил бројот на македонисти, кои ја застапувале идејата за самостоен македонски литературен јазик. На ваквиот став, во втората половина на 19 век, освен силно навлезената грчка пропаганда остро реагирала бугарската и српската политика. За да го реализирале својот долговековен сон, и двете пропаганди, влезот на македонската територија, го интензивирале преку образовниот систем, со дистрибуција и пласман на бугарски и српски учебници. Се појавила т.н. „книжарска конкуренција“, книжарницата на Данов со филијала во Велес била најголем распространувач на бугарската книга во Македонија. До 60-тите години на 19 век во решавањето на јазичното прашање македонската интелигенција се движела по две патеки: едната била „општа“, заедничка со Бугарија, бидејќи и таа немала своја самостојност, водела борба против елинизмот, немала своја самостојна црква, немала оформен литературен јазик, а поради територијалната и јазичната блискост, била возможна заедничка борба во изнаоѓањето решенија, при што македонската страна секогаш инсистирала на сочувување и фаворизирање на македонските обележја. Другата патека водела кон самостојната односно т.н. „сепаратистичка борба“. Овој дел од македонската интелигенцијата бил

смел и радикален. Тие го форсирале нормирањето на самостоен македонски литературен јазик. Инсистирале во училиштата да се предава на македонски јазик и да се печатат учебници, граматика, речници, книги на македонски јазик. Секако тоа не им одело во прилог на туѓите пропаганди, па кон „сепаратистите“ биле спроведувани остри напади, кои во периодиката се развивале во остри полемики, а често дел од напредната македонска интелигенција била осудена на прогони, затворања итн.

Клучна улога во формирањето на македонскиот литературен јазик имале учебникарите. Потребата од мајчиниот јазик ја истакнал Димитрија Миладинов пред своите ученици во Охрид: „љубезни чеда! јас ве учам на туѓ јазик, но несправедливо е тоа учење. Едвај ќе се најде друг народ по-долен и по-низок од нашиот! На друго место никаде не се добива првото образование на туѓ јазик, туку се учи на својот мајчин и татков. Ќе дојде време и блиску е, кога и ние ќе започнеме да учиме на својот мајчин јазик“ (Спространовъ 1896:1). За поцелосно спроведување на оваа желба бележит е и обидот на Д. Миладинов да напише граматика, за што самиот го известил В. Григорович, во писмо од 25 февруари, 1846 г., Охрид, во кое истакнал дека започнал да ги собира и најдобрите македонски песни (*Братя Миладинови-Преписка* 1964:15). Анатолиј Зографски, симболот на македонската преродба, објавил два учебника, еден молтвеник и буквар на македонски народен јазик во 1839 година. Во фондот на Димитар, Христо и Ангел Узунов, најдовме податокот за *Мал православен катахизис* и *Свештена историја за деца* од Јоаким Груев, како и податокот дека Димитар Узунов составил нова учебна програма, правилник и дека составил *Земјописание и слова* (за воспитување, дисциплина и наука) (БИА Ф. 583:5-20). Значаен автор на учебници е П. Зографски: *Кратка свештената историја* (1857), *Кратка славенска граматика* (1859), кои биле напишани на неговиот роден мијачки говор, а правописот бил заснован на стариот руски јазик. Блаже Конески бележи дека отстапки се среќаваат во втората книшка *Начално учење за децата* (1858), каде има отклонување од некои црти ограничени на еден круг западномакедонски говори, и дека во книшките се среќаваат црти од бугарскиот јазик, и лексички заемки од црковнословенизми и русизми.

Во 1857 г. во „Цариградски весник“, во две продолженија ја објавил статијата „Прв дел на граматиката за членовите“, бр. 315 - 316 февруари; а во 1858 г. во с. „Бугарски книжици“ I, 1, статијата „Мисли за бугарскиот јазик“. Во неа Партенија се обидел теоретски да го постави прашањето каков треба да биде писмениот јазик во Македонија, и ја повел иницијативата за составување народна граматика и речник. Партенија категорично ја истакнал идејата: „за да может да се составит еден општ писмен јазик прво е потребно да излезат на јаве сите месни наречја и идиотизми на јазикот ни, преку кои општиот јазик ќе се сида. Додека не се направи тоа никој нема право да седи и да реди општ писмен јазик...., Нашиот јазик како што е познато се дели на две главни наречја, едното се говори во Бугарија и Тракија, а другото во Македонија“. Понатаму Партенија наведува дека „славенистите не го познаваат Македонското наречје, немаат за него никакво основно и определено познавање“, дека во писмена форма бил афирмиран бугарскиот јазик, за

сметка на *Македонското наречје* со сите негови општи и месни идиотизми, па за да се извади на свет, забележал „мие имаме намера да составиме на него граматика во паралела со другото“. Партенија во текстот нагласил дека Македонското наречје не треба и не може да биде исклучено од општиот писмен јазик, поради тоа што е полнозвучно, и постројно, а во многу работи пополни и побогато, притоа посочувајќи го југозападниот дел од Македонија, па за основа на тој заеднички јазик го поставил македонскиот јазик. Тој ги истакнал разликите меѓу двата јазика, „македонското наречје обично сака да удри во начелото на словата, а напротив другото на крајот“, не се согласил дека Македонците треба да се согласат да примат писмен јазик далечен од нивниот народен јазик. Секое слепо прифаќање од македонска страна на јазикот од горните Болгаре тој го наречувал безумно и несправедливо. Заедничкиот јазик П. Зографски го подразбирал како „компромис на братски и христијански јазик“ (Зографски 1858:35-42). Тој бил свесен за негативното расположение во Македонија за проникнувањето на бугарскиот литературен јазик. Бидејќи неговите ставови оделе против едностраниот развој на бугарскиот литературен јазик, неговите статии, учебници, биле пречекани со остра критика од бугарската страна.

Од особено значење се и учебниците на К. Шапкарев; на Д. Македонски кои во 1867 г. ја објавил *Кратката свеиштена историја за училиштата по Македонија* и *Буквар за употреба во македонските училишта*; на В. Мачуковски кој во 1872 г. од Кукуш ја испратил објавата за својата *граматика по македонско наречие* во в. „Право“, преку која барал донаторска помош за печатење, но бугарската власт го спречила тоа; на Ѓ. Пулевски со *Слогница речовска*, која претставува граматика, правопис, како и два речника. За националната свест на Пулевски не треба да се зборува. Тој во *Речникот од три јазика: с. македонски, арбански и турски* (во форма на прашања и одговори) забележал: „Па затоа и ја напишав на с. македонски јазик, зашто во овој крај не се разбира јазикот бугарски, но овој јазик си има свое наречје мијачко, што значи чист разговор, на кое и црковните книги ги превеле од грчки Кирил и Методиј за нашиот народ. Пи. Мије каков јазик зборуваме и како го велат нашево зборување од Македонија? Од. Мије Славјани, кои се наодиме од Македонија, на јужноисточниот крај (на) Јевропа, од Шар до Доспат, Старославјани сме и нашијов јазик се велит мијачки, кое значи чист разговор“ (Пулевски 1974:98). Забележал дека во славјански јазици има пет: „руски, хрватски, бошњачки, бугарски и македонски“, односно дека „македонскиот јазик се именува с. македонски, дека с. македонски је најсроден со црквено-славјанските книги и тој је старославјански“. Тој се повикувал на Александар Македонски, цврсто стоел на ставот дека требало да се напише речник на македонски јазик, а за чија реализација било потребно да се соберат сите учени луѓе од Македонија. Секако дека значајно место треба да му се оддаде и на Јосиф Ковачев, кој покрај објавените учебници тој ги направил и современите реформи во школството. Во овој контекст треба да се споменат барем и дел од низата студии кои биле објавувани во 19 век: Е. Спространов *Акцентот во говорот на градот Охрид* и *По говора на град Охрид*, Т. Китанчев *Акцентот во ресенскиот говор*, Д. Матов *Кратка расправија по*

етнографијата во Македонија, Н. Сиљанов *Редукација на звукот а во охридскиот и тетовскиот говор*, Д. Мирчев *Кукушководенскиот говор* и други.

Појава на преведувачите

За кодификацијата на македонскиот литературен јазик движечка сила била и петата група, македонските просветители кои започнале да се занимаваат со преводната дејност: Иван Димитриевич Охриданин активноста ја започнал во 40-тите години од 19 век, Константин Држилович, Павел Божигробски, Мелетиј Зографски, Кузман Шапкарев, Андреја Петкович, Евтим Спространов, Рајко Жинзифов, Константин Миладинов, Ефрем Каранов и други.

Македонскиот збор преку уметничките творби

Шестата група била свртена кон употребата на македонскиот јазик преку „ученичкиот театар“, драмските творби на Ј. Х. К. Цинот, Н. Македонски, и на сценските изведби на преводи од Гогољ, К. Шмит (Лудвиг Тик), Тургењев, Молиер со *Вообразениот болен*, *Лазите на Скапен* и други, кои ги превел К. Косму и биле изведени на македонски јазик (Мокров 1991:48). Во овој контекст ќе ги истакнеме и мелографите кои овозможиле од средината на 19 в. македонскиот збор да прозвучи и преку македонските песни: Н. Миладинов, И. Генадиев, К. Санџаковски, за кого е забележано дека „Во неговото дело се чувствува големо влијание од словенската црковно-музичка практика и струшката македонска градска песна“ (Голабовски 1999:84), Ѓ. Смичков (46 песни) А. Караѓуле, Т. Гавазов (165 песни), А. Конев (94 песни), В. Икономов, А. Бадев кој во 1898 г. во Лајпциг ја објавил *Златоустовата литургија*, составена од авторски дела и хармонизации на црковни песнопенија што ги мелографирал во Прилеп (Голабовски 1999:88).

Улогата на црковно-училишните општини

За реализација на сите овие културни активности биле потребни финансиски средства поради што седмата група се ангажирала околу зајакнување на улогата на црковно-училишните општини, кои биле главните двигатели на просветата и револуцијата во Македонија во 19 век. Македонскиот збор одекнувал преку црковните слова, како на пример на Прличев, кој секоја недела држел „слово огнено и пламено“, односно како што забележал Е. Спространов: „многу псалми преведени на македонско наречје се читале по црквите, а Прличевите слова биле главниот подвижник на преродбата“ (Спространов 1896:).

Литературните и револуционерните активности преку дружествата

На крајот осмата група, во која спаѓаат интелектуалци-револуционери, започнала да формира дружества и притоа понекогаш кон името на дружеството ја додавале насоката книжевна, со цел револуционерната идеологија да била прикриена под превезот на литературата: с. „Лоза“ (1892/94), в. „Македонија“ на К. Шахов (1889/93), покренувањето на првите македонски сепаратистички весници, „Книжници за прочит“ во Солун, „Македонската лига“, „Александар Македонски“; Друштвото „Македонски глас“; „Словеномакедонска книжевна дружина“ во Софија (1888), „Тајниот македонски комитет“ (1886) со: Н. Евров, К. Групче, В. Карајовов и Т. Попов кои барале:

учителите да предаваат на македонски јазик; објавување на брошура на македонски јазик за вистинската политичка положба во Македонија; обнова на Охридската архиепископија како македонска народна црква; отворање на македонско читалиште во Солун како централно друштво во Македонија; издавање на еден неделен весник, учебници и книги на македонски јазик (Стаматоски 1986:94-95).

Решавањето на македонското јазично прашање за македонските просветители, преродбеници, интелектуалци и револуционери било неопходно. Тие биле свесни дека јазикот е најсилниот белег на еден народ, бидејќи народ без јазик е како дрво без корен. Затоа повикот на „лозарите“ бил и е повик против анатемата која е фрлена врз македонскиот народ, повик кој треба гласно да оддекне и во моментов: *Само еден силен отпор од наша страна може да не сочува од алчните посегнувачи ... затоа ни се потребни сили, а нашите се разнебитени, раздробени. Треба, значи, да ги соединиме, да ги собереме во една општа, моќна сила, - сила народна, ако сакаме да ја сочуваме иднината на татковината. Тоа треба да биде стремежот на секој што годе чувствителен Македонец, каде и да се наоѓа тој* (Лоза 1892:3).

Литература

- Братя Миладинови. 1964. Преписка, издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков, БАН, Софија.
- БИА, Ф. 583, Димитар, Христо и Ангел Узунов, ар. ед. 1, ар. ед. 2, л. 5-20.
- Велев, Илија. 2000. Средновековни книжевни антологии. Менора: Скопје.
- Велев, Илија. 2001. Молитвеникот на Димитрија Миладинов, "Гласник", ИНИ: Скопје.
- Георгиевски, Михајло. 1972. Печатниците во Македонија. Мисла: Скопје.
- Георгиевски, Михајло. 1972. Македонската печатарска дејност (1515-1913). Мисла: Скопје.
- Голабовски, Сотир. 1999. Историја на македонската музика. Просветно дело: Скопје.
- Гулабчев, Спиро. 1887. Един оглуд по етнографијата на Македонија. Габрово.
- Дамаскини, 1975. предговор, избор, редакција и коментар Радмила Угринова-Скаловска. Македонска книга: Скопје.
- Зографски, Партений. 1858. Мисли за Болгарскии-отъ Ќзикъ, Български Книжици, чЌсть I, кн. 1, Iан.
- Илиевски, Петар. 1999. Значење на дамаскинарската книжнина за развојот на писмениот и книжевниот македонски јазик. Македонија Прашања од историјата и културата. МАНУ: Скопје.
- История и култура на България в дати Възраждане. 1997. Велико Търново.
- Конески, Блаже. 1981. За македонскиот литературен јазик. Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга: Скопје.
- Лоза, 1892 год. I, Јан., кн. I.

- Македонија Сборник от документи и материали, 1978.БАН: София.
- Мироска-Христовска, Валентина. 2005. Просветителството во Македонија. ИМЛ: Скопје.
- Мироска-Христовска, Валентина. 2007. Македонската преродба. ИМЛ: Скопје.
- Мокров, Боро. 1991. Читалиштата – носител на културната дејност на нашите градови во минатото", IV Научен собир Библиотекарството во Велес и Велешко: Титов Велес.
- Поп-Атанасов, Ѓорѓи. 1985. Ракописни текстови на македонски народен говор. Мисла: Скопје.
- Пулевски, Ѓеорѓија. 1974. Одбрани страници, избор, редакција Ристовски, Блаже. Македонска книга: Скопје.
- Спространовъ, Евтим. 1896. По възражданъето въ градъ Охридъ, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. кн. XIII. София.
- Спространовъ, Евтим. 1912. Материяли за биографията на братя Миладинови. Училищенъ пругледъ. год. XVII. кн. 1.
- Стаматоски, Трајко. 1986. Борба за македонски литературен јазик. Мисла: Скопје.
- Тодоровски, Гане. 2007. Македонската литература во XIX век, Избрани дел. 7. Матица македонска: Скопје.
- Тоциновски, Васил. 2005. Преводите на македонскиот XIX век. ИМЛ: Скопје.
- Тушевски, Ванчо. 2003. Публицистиката на Димитрија Миладинов. Спектар. ИМЛ: Скопје. год. 21, бр. 41-42.